
JOE NORRIS

Az állampolgárság gyakorlatai

A „közösségi színház”, a „folyamat-dráma”
és a „színdarabépítés” módszerei

E tanulmány állítása szerint az „állampolgárság” és a „demokrácia” a dráma segítségével megélt és autentikus tapasztalattá válhat. A szerző három példával szolgál a dráma iskolai, illetve osztálytermi használatára. Ezek segítségével mutatja be, hogy az „állampolgári ismereteket” a drámás környezetet jellemző egyeztetés, a konszenzuskeresés és az együttműködés révén lehet a leginkább elsajátítani.

► Prológus

Drámatanárként és drámatanárok tanáraként mindig is úgy gondoltam, hogy a dráma számos, a mindennapi életben szükséges készséget fejleszt: a csoportban végzett munka rutinosságát, készséget a visszacsatolások megfogalmazására és elfogadására, valamint biztonságérzetet alakít ki a csoporton belüli önkifejezéshez. Viszont csak nemrég vált világossá számomra, hogy a drámás tevékenységek egyes típusai kifejezetten az állampolgárság gyakorlásának készségeit tanítják és gyakoroltatják. Ezek során a diákok megtanulják, hogy miként hozzanak döntéseket egymás véleményének meghallgatásával, megvitatják a felmerülő nézőpontokat, majd a közösen kialakított pozíció alapján cselekvéseket kezdeményeznek. A következőkben különböző drámás tapasztalatok három konkrét példáján keresztül mutatom be, miként segítik ezek a folyamatok az állampolgársághoz való személyes viszony megélését.

► Első jelenet – Közösségi színház (Popular Theatre)

A színpadon, a közönséggel szemben két szereplő ül egy kanapén. Az egyik, ebben az esetben egy fiú, videojátékkal játszik. Elmélyül benne, láthatólag tudomást sem vesz a másik szereplő, egy lány jelenlétéről. A lány figyel, várna, hogy befejezze. De a fiú nem fejezi be.

A lány egy hirtelen ötlettel odahajol a fiúhoz, és játékosan megcsiklandozza. A fiú felnevet, és rászól: „Ne!”

A lány vár, tétovázik egy ideig, tanakodik, mit tegyen most. Megpróbálja még egyszer ugyanazt. A fiú egy, a korábbinál határozottabb „ne”-vel reagál.

A visszautasítás után a lány vár, új mozdulaton gondolkodik. Végül befogja a fiú szemét. A fiú kizökken a játékból, s hajlandó némi figyelmet a lányra fordítani.

„Akarsz játszani?” – kérdi.

A lány örömmel bólogat.

Barátságos játék kezdődik, mindketten megpróbálják megcsiklandozni, megböknöni a másikat. Mindketten nevetgélnek, mindketten kapnak és adnak impulzusokat.

A közönség egy ideig együtt nevet velük, ám a játék hamarosan elfajul, a fiú egyre jobban élvezi fizikai fölényét a lány fölött.

A padlón végzik, a fiú van fölül, és most már kíméletlenül csiklandozza a lányt. A lány kérleli, hogy hagyja abba: „Ne, már fáj! Komolyan, elég. Feladom. Légy-szi, fáj!” Végül ráüvölt kínzójára: „Hagyd abba!” A színpad elsötétül.

A jelenetet műhelybeszélgetés követi, minek során a közönséget megkérlik, hogy dolgozzák fel, fogalmazzák újra a látottakat. A színészek újrakezdi a jelenetet, a közönség pedig kézfelemeléssel jelzi, amikor a hatalommal történő bármiféle (akár tudattalan, akár tudatos) visszaélést érzékel. A közönség egyik tagja nemsokára azt javasolja az egyik szereplőnek, hogy változtasson a viselkedésén. Azt ajánlja, hogy ignorálja a lányt, ne vegyen róla tudomást. Egy későbbi észrevétel szerint: „A fiú azt mondta, »ne«, de lány mégis folytatta.” Néha a közönség tagjai nem megjegyzést fűznek a jelenethez, hanem maguk is felmennek a színpadra, és előadják az általuk inkább ajánlatosnak vélt viselkedést. A közönség elfogadja a performansz meghívását a hatalom használatának közös átgondolására. Ennek során pedig azt kezdik vizsgálni, hogyan élhetnek a jelenet szereplői – vagy akár ő maguk – olyan életet, amelyben fel és el lehet ismerni egymást. Így mind a gyakorlatban (a

jelenetek újrajátszásával), mind absztrakt szinten (kommentárjaikban) az állampolgárságot gyakorolják.

Ez a jelenet a Mirror Theatre egyik munkája. Ez a társulat a drámát a társadalmi változások lehetséges eszközének tartja. Felső tagozatos és középiskolás közönség számára tartott foglalkozásaik azzal a céllal jönnek létre, hogy segítsenek elemezni és artikulálni e diákközösségeknek a megfelelő társadalmi viselkedésről kialakított véleményét. Amikor a résztvevők megfogalmazzák javaslataikat az egyes szereplők számára, amikor vitába bonyolódnak a színpadon történekről, olyan tanuló közösséggé válnak, amely Freire (1971) szavával megéli a tudatosodás folyamatát (conscientization). A színházat tükörként használva képesek meghatározni, hogy mit tartanak hatalomnak, és mit a hatalommal való visszaélésnek a saját életükben.

Egy alkalommal, amikor középiskolás diákok újrajátszották a „csiklandozós” jelenetet, a fiú elhagyta a színpadot azon a ponton, amikor a színész általában a játék helyett már a saját hatalmát kezdte élvezni. A foglalkozás végén ez a fiú odament a játékot vezető rendezőhöz és azt mondta: „Csak azt akartam ezzel jelezni, hogy a legjobb, amit ilyenkor tehetek, hogy odébbállok”. A drámát tehát a saját cselekvés-modelljének meghatározására használta.

A fenti példa csak egy a Mirror Theatre sok hasonló története közül (vö. Norris 1998 és 1999). A szerepbe lépő, a jelenet átírásába bevont közönség azon keresztül szembesül saját elgondolásaival és képzeteivel, hogy mit lát bele mások cselekvésébe. Egy varázslatos „mi lenne, ha?” helyzetbe kerülve ez a közönség képessé válik adott cselekvések vagy megnyilatkozások következményeinek megvizsgálására és felülvizsgálatára. A dráma úgy működik, mint egy tükör, amelyben megnézhetik, hogy miket gondolnak megfelelő viselkedésmódoznak. Ahelyett, hogy bárki megmondaná nekik, hogyan viselkedjenek, a konklúziókat ők maguk vonják le. A dráma révén egy demokratikus közösség működését tapasztalják meg, ahelyett, hogy az engedelmességre és szolgálatkészségre nevelés alanyaivá válnának, ahogyan azt a legtöbb tanítási módszer mögött megbúvó rejtett tanterv diktálja. Ily módon a diákokban tudatosul, hogy nem csak fogyasztói, hanem termelői is a tudásnak. Miközben azt vizsgálják, hogy miként lehet igazságos, felelős és etikus életet élni, megélik az állampolgári felelősséget, hiszen aktuális véleményüket körültekintően kell megfogalmazniuk, és ahogyan a je-

lenet megvitatása tovább halad, készen kell állniuk arra, hogy módosítsák elképzeléseiket.

Ez lenne az első példa arra, ahogyan a tanulók a megélés révén értik meg, hogy miben is áll az állampolgárság. Ezt a példát „közösségi színházi performansznak” (popular theatre performance) lehetne nevezni (Boal 1979). Ennek során a színész nem preskriptív módon prédikál a közönségnek, hanem olyan problematikus jeleneteket mutat be, amelyekben a közönségnek utóbb dolgoznia kell. Az állampolgári nevelés fentről lefele irányuló leckéinek rejtett tantervéhez képest, amely a passzív befogadást írja elő, ez a módszer aktív és konstruktivista (Phillips 1995), a részvételt, a bevonódást helyezi előtérbe.

► Második jelenet – A folyamat-dráma (process drama)

A társadalomismeret tanár egy mappával a kezében lép be a szobába, mintegy jelezve a diákoknak, hogy a szerepbe lépés drámatanári technikáját alkalmazza. Azt mondja:

„Sajnálom, a polgármester ma nem tud eljönni. A kormányzóval kell beszélnie az útépités szövetségi támogatásáról. Ez több millió dollárt jelenthet, és azokról az utakról van szó, amelyeket Önök is használnak. Az én nevem (xy), és az ötödik választókerületet képviselem. A polgármester engem kért meg, hogy helyettesítsem, és számoljak be neki az itt elhangzottakról.

A mai gyűlés az első abból a sorozatból, amelyen a papírgyárról döntést kell hoznunk. Tudatában vagyunk annak, hogy a polgárok egy része a bezárás mellett van. Szerintük a vegyi anyagok károsítják az egészséget, és úgy gondolják, hogy a városunk elég tehetős ahhoz, hogy a papírgyár nélkül is meglegyünk. Mások azonban a megélhetésüket féltik a gyárbezárás miatt, s azt mondják, hogy ők és a családjuk igen nehéz helyzetbe kerülnének miatta. Jelen vannak a papírgyár és a környezetvédelmi hivatal képviselői is. A polgármester azt szeretné, ha közölném Önökkel, hogy valamennyi polgár érdekét szem előtt kívánja tartani.”

A tanár leteszi a mappát, jelezve, hogy kilép a szerepből, és megkérdi: „Szerintetek milyen típusú emberek vannak jelen ezen a gyűlésen?” Ez után kérdésekkel segíti az ötletelést, hogy a jellegzetes polarizált típusoktól eljussanak a helyzet komple-

xebb ábrázolásáig, amelybe belefér olyasvalaki is, aki nem akarja elveszteni az állását, de a gyárat már túl öregnek tartja, és inkább mással helyettesítené, vagy olyan is, aki a gyár közelében lakik, és szeretné, ha bezárnák a gyárat, annak ellenére, hogy a barátai és a családja is ott dolgoznak.

Az ötletek alapján a tanár csoportokra osztja az osztályt, és megkéri őket, hogy hozzanak létre néhány olyan karaktert, akik jelen lesznek a gyűlésen. Majd olyan lapokat oszt ki, amelyen a karakterek felépítését segítő kérdések vannak. Ezek alapján ki lehet találni az egyes figuráknak a történetben játszott szerepét. Ez után a tanár mindenkinek felteszi a kérdést, hogy az általa képviselt karakter mit nyer, és mit veszít a gyárbezárással, illetve a gyár további működésével, majd megkéri a diákokat, hogy soroljanak a karakter szempontjából jogosnak tetsző érveket, sőt, ugyanebből a pozícióból javasoljanak megoldásokat is.

Megfelelő idő elmúltával a tanár ismét felemeli a mappát, és azt mondja: „Hívjuk tehát össze a gyűlést. Ki kezdi?” Az improvizáció itt általában simán megy, mivel a diákoknak volt elég idejük összeszedni gondolataikat, a tanár pedig az „üzenetvivő” alárendelt szerepéből képes kézben tartani a dráma kibontakozását anélkül, hogy menetébe beavatkozna. A végén a tanár bezárja a gyűlést: „Köszönöm, hogy eljöttetek ma este, továbbítani fogom a mondottakat a polgármesternek.”

A drámajáték végeztével a történetek kiértékelése következik, minek során a tanár ismét kilép a szerepéből. Ekkor a résztvevők a gyűlésen megtárgyalt ügyről és a demokrácia működéséről vitatkoznak. A lezárás helyett a tanár inkább arra törekszik, hogy felidézze a felmerült kérdéseket, a diákok figyelmét a helyzet bonyolultságára irányítsa. A „mi lenne, ha?” varázsszó segítségével a helyzet megoldásának újabb változatai jelenhetnek meg, amelyek további kihívásokat és lehetőségeket teremtenek. A fő cél, hogy ugyanarra a helyzetre különböző perspektívákból lehessen ránézni.

A diákok itt a tapasztalati tanulás egy olyan formájában vesznek részt, amely folyamat-dráma (Process Drama) néven vált ismertté (O’Neil 1995). A partícipatív (részvételi) dráma különféle gyakorlatai – például a szerepjáték révén először a cselekvés, majd a cselekvésről szóló reflexió útján tanulnak. Ennek révén olyan bonyolult szituációkat vizsgálnak meg és elemeznek közösen, amelyeknek később maguk is részesei

lehetnek. A „mi lenne, ha?” formula segítségével pedig különböző megközelítéseket próbálgathatnak, amíg végül megfogalmazzák a megfelelő viselkedésformát vagy a szándékot a változtatásra. Ezen keresztül megfogalmazzák egymás számára, hogy miket gondolnak az együttélés megvalósítható változatainak. Ennek megélése nyomán, illetve az utólagos reflexió révén értik és tanulják meg az állampolgári viselkedést.

Ezek a technikák általános módszerré válhatnak a társadalomismeret és állampolgári ismeretek oktatása területén, mivel a diákok így megtanulják meglátni az embert a koncepciók mögött. A folyamatdrámáról sokat tanulhatunk Bolton (1979 és 1984), Neelands (1984 és 1990), O'Neill (1995), Wagner (1976) és mások munkáiból. Ezek sokat segítenek abban, hogy a tanítást „megélt” tanulási élménnyé alakítsuk.

► Harmadik jelenet – Színdarabépítés (Playbuilding)

A diákok körbeülnek a szobában, és olyan témákat sorolnak, amelyekről szívesen írnának egy színdarabot (az ún. „kollektív alkotásról” lásd Berry és Reinbold 1985, Norris 1989). A lista egyre bővül, s egyes diákok lelkesebbek egy-egy témával kapcsolatban, mint a többiek. Mindenki előadja, miképpen képzelel az ötlete nyomán megvalósítandó darabot, és szerinte miért jó választás az általa javasolt téma. Miután mindenki megtette a saját javaslatát, a tanár megkérdezi: „Hogyan döntsük el, hogy melyik témát válasszuk?” Az egyes osztályokban különböző megoldásmódokat javasolnak. Van, ahol minden diák négy szavazatot adhat le, amit a táblán krétával húzott vonásokkal jelölnek az egyes témák mellett. Ekkor vita alakul ki arról, hogy lehet-e mind a négy szavazatot egy témára adni, vagy mindenki köteles a voksait elosztani a témák között. Megbeszélik a titkos és nyílt szavazás melletti érveket is: a döntés módjáról hoznak döntést. Néha a szavazás előtt három-négy témát egy csoportba foglalnak, hogy ne 'összák meg' a szavazatokat. Például a tizenévesen elkövetett öngyilkosság, a drogtémák, az agresszió és az anorexia együtt szerepelhetnek a „Kamaszkori nehézségek” címszó alatt. A szavazás kiértékelése után következhet egy újabb kör, ahol minden diák a három-négy legnépszerűbb téma közül választ, és ezt a mozzanatot gyakran megelőzi közvélemény-kutatás is. A tanár fokozatosan vet fel egyéb döntéshozatali lehetőségeket, amíg a diákok olyan közös módszert nem találnak, amelyet megfelelőnek éreznek. A folyamat során az állampolgárságjelentéseit egy nagyon alapvető és tapasztalati szinten élik meg.

A döntés után mind a folyamatot, mind az eredményt átbeszéli az osztály, arra fókuszálva, hogy miként befolyásolta a folyamat az eredményt. A tanár rámutat, hogy a folyamat konfliktusos természetű, egymással szemben álló pozíciók harca volt, most azonban újra egy csoporttá kell válni, amely elköteleződik a közösen kiválasztott egyetlen téma mellett. A csoport tudatosítja: lehet, hogy néhányan elégedetlenek maradtak, s a csoport dolga, hogy őket is bevonja a közös munkába. Ugyanakkor az ellenvélemények is helyet kapnak, és a vélemények sokfélesége biztosítja, hogy további opciók is nyitva maradjanak a csoport előtt.

Neelands (1984) egészen világosan fogalmaz *A dráma a tanulás szolgálatában* (Making Sense of Drama) című könyvében:

„A dráma kollektív tevékenység, többé-kevésbé azonos cél érdekében együtt dolgozó emberek hozzák létre. Szemben a gyerekek más művészeti tevékenységformáival – az olyanokkal, mint a rajzolás, történetek írása és olvasása, versírás, amelyekben az egyéni elgondolásokat és kifejezésformákat támogatjuk, díjazzuk –, a drámában a kollektív nézőpont, áttekintés, kifejezésmód megszületését hangsúlyozzuk. Ez nem jelenti azt, hogy minden pillanatban konszenzusra törekszünk (ami általában a különbségek, ellenvélemények élének lecsiszolása az „arany középút” érdekében). A „közös szemléletmód” jóval pontosabb kifejezése ennek, mivel a vélemények összegzését adja. Más szavakkal: a dráma a vélemények (és különbözőségek) széles körére világíthat rá, és természetesen minden egyes véleményt magába akar építeni. A drámában tehát azt mondjuk a gyerekeknek, hogy bár csoportként dolgozunk, az egyéni reakciók és vélemények ettől függetlenül fontosak. Azt kell megvizsgálnunk, hogy egyéni ötleteink összekapcsolhatóak, összeszűrhetőek-e közös élményegyüttessé. A tanár szerepe itt az, hogy lehetőségeket keressen a válaszok csoportosítására, illetve megoldási módokat találjon a közös szemléletmód kialakítására, figyelembe véve az abba első pillantásra beilleszthetetlennek tűnő válaszokat is” (1984: 40).

A színdarabépítés folyamata során a diákok csoportokban vizsgálnak témákat és alakítanak ki jeleneteket, amelyek később „bekerülhetnek” a közös darabba. A dráma végül jelenetek egymást követő sorozatából épül föl, amelyek egy közös témát bontanak ki. A jelenetek a csoporton belüli vitákon, hosszas alkufolyamatokon, néha veszekedésen keresztül alakulnak. A tanár eközben egy külső, értelmező pozícióból veti fel a konfliktusmegoldás, a csoportos döntéshozatal, a kol-

laboráció témáit, beszél a vita értékéről, és arról, hogy a többiekkel működő kapcsolatot kell fenntartani. A drámaóra alapját a bizalom és az egymás iránti tisztelet adja.

► Epilógus

Összefoglalva: a drámaórák sokat tehetnek a mindennapi élethez szükséges társas, személyközi és állampolgársággal kapcsolatos készségek kibontakoztatásáért. Miközben a résztvevők elsősorban a színdarabra, mint produktumra koncentrálnak, a munka folyamatában önmagukat is „építik”, megtanulva, hogyan dolgozzanak együtt másokkal. Az első példában a résztvevők nem drámát tanuló iskolások, hanem színházi közönség, akiket beszélgetésre hívtunk az általuk látott jelenetről. A második példában a résztvevők speciális társadalomismeret órán vettek részt, ahol szerepjátékban tapasztalták meg a működő demokrácia komplexitását. A harmadik példa a színdarabépítés módszerét használó drámaóra volt, amelynek tétje a közös döntéshozatal és az együttműködés formáinak kialakítása volt. Mindhárom esetet azért mutattam be, mert ezek során a jelenlevők aktívan fedezték fel és élték át az állampolgári részvétel nehézségeit. A dráma olyan természetes tanulási forma, amelyen keresztül a diákok az élő tapasztalat révén érthetik meg az állampolgárság komplex jellegét.

Fordította: *Gagy Ágnes*